

Specifická role mladé (především studentské) generace v převratných událostech 1989–1990 není náhodná. Ačkoli můžeme mluvit o určitých obecných zdrojích úlohy studentů v novodobých revolučních hnutích (např. v roce 1968 ve Francii, později v Jižní Koreji, nedávno v Číně apod.), u nás jde zřejmě o případ poněkud odlišný.

Na jedné straně tedy známe sociologické analýzy generací (Schelsky, Eisermann, Mannheim, M. Meadová, američtí sociologové 60. let aj.): ukazují, jak specifický typ sociálního chování v období dospívání může vyústit do unikátního generačního postoje a osudu, takže celé období může být charakterizováno jedinou generační konfigurací (beat generation, skeptische Generation, vojennoje pokolenije atd.). Na straně druhé pak stojí zvláštní případ Československa, jehož celý poválečný vývoj se vyznačuje právě *generačním* odstupem tří zásadních, radikálních, revolučních společenských přechodů, vyznačených léty 1948, 1968 a 1989.)¹⁾ Tento dvacetiletý rytmus je příliš nápadný na to, aby zůstal nepovšimnut.

Události let 1968 a 1989 jsou spojeny se specifickými generačními reakcemi na tutéž společenskou situaci, tj. na zavedení socialistického (stalinského) modelu společnosti, k němuž došlo po přerušení vývoje samostatného státu 2. světovou válkou. Z tohoto pohledu se dotýkají vztahu historické kontinuity a diskontinuity, proměn sociokulturního dědictví a rozpornosti ekonomického i politického transferu, celé naší poválečné historie. Proto také dnes nestačí věnovat pozornost pouze jedné – té nejmladší – generaci. Vždyť koneckonců nepoznala ani rok 1968 a od roku 1948 má již zcela pochopitelnou historickou distanci. Reagovala však na společenské poměry ustavené po roce 1948; představuje vlastně variantu chování předchozích věkových kohort, které se musely vyrovnávat s obdobnou situací a se stejným dědictvím.

Generační (kohortní) analýza pak umožňuje propojit generační příslušnost (definovanou věkem) a mezigenerační vztahy s historickými událostmi a společenskými poměry. Umožňuje hledat odpovědi na takové otázky jako: lze ve dvacetiletém odstupu událostí 1948–1968–1989 vysledovat nějakou vnitřní generační logiku? Stojí v pozadí událostí 1968 a 1989 shodné postoje a cíle? Je vystoupení mladé generace v roce 1989 pouze unikátním projevem této generace, nebo bylo manifestací postojů vlastních i generaci jejich rodičů? Atd.

V těchto otázkách je ukryta jak složitost generačních vztahů, tak nebezpečí spekulativnosti při jejich odpovídání. Sociologicky vzato není obvykle mladá generace inspirátorem společenské vzpoury (hnutí), zato bývá jejím nositelem. Díky intenzivnějšímu prožitku společenských rozpěrů a snadnější identifikaci s kritickými ideovými proudy se snadno stává hybatelem společenských událostí a v dalším vývoji i jejich (často krátkodobým) reprezentantem. Stává se sociální silou, i když impulsy, které její chování stimulují a regulují, mohou vznikat mimo ni. O tom přesvědčivě vypovídají třeba analýzy vztahu mezi studentskou vzpourou ve Francii

¹⁾ Měli bychom jít ovšem hlouběji do minulosti a sledovat i generační pozadí a důsledky přechodů vyznačených léty 1918 a 1938 a v návaznosti na to postihnout hlubší souvislosti generační diskontinuity let 1938–1948.

a hnutím nové levice či filozofií neomarxismu. Ale obdobně tomu bylo i u nás – jak v aktivním podílu jedné mladé generace na formování poměrů po roce 1948, tak ve vystoupení jiné mladé generace v roce 1989. V prvním případě šlo o naivní příklon ke komunistické ideologii, dovedně heroizované vítězstvím nad nacismem, v druhém případě o postupný příklon k opozičnímu (disidentskému) hnutí, které ostře formulovalo odpor vůči jakešovskému režimu.

Na druhé straně se zdá, že existuje podstatný rozdíl mezi reformátorskou „vzpourou“ 1968 a (něžnou, sametovou) „revolucí“ 1989. Zatímco rok 1968 byl vlastně vzpourou těch, kteří se postavili proti svému mládí – a dokonce většinou ve jménu svých mladých ideálů, odpor proti společenským poměrům kulminující v roce 1989 tento vnitřní (nebo vnitrogenerační) motiv neměl. Šlo o dvě odlišné situace. V roce 1968 se jednalo především o nápravu poměrů, což se projevilo především:

- důrazem na vnitřní reformu komunistické strany, která nadále zůstávala nositelem změn (obdobu pozorujeme dnes v SSSR),
- logickým navázáním na kritiku kultu osobnosti a tím pokusem o změnu jím vyvolaných poměrů (důraz na rehabilitace apod.),
- ulpíváním na konstantách, jimiž byl určován režim po roce 1948 (společenské vlastnictví, vedoucí úloha KSČ, marxistická ideologie aj.),
- opatrným a v podstatě vynucovaným akceptováním sil, které se neidentifikovaly s revolucí 1948, a jejich složitým začleňováním do obecného proudu „nápravy křivd“ (K 231 aj.) atd.

Ačkoliv silily hlasy poukazující na nelegitimitu celého systému (které se nakonec staly argumenty k vojenské intervenci), reforma probíhala ve znamení pokusu o revitalizaci dosavadního společenského systému. Bylo to také dáno tím, že v čele celého tzv. obrodného hnutí stáli reprezentanti a protagonisté sociálních a politických sil, spojených s převratem v únoru 1948, a většinou tedy aktivní účastníci všech přeměn předchozích dvou desetiletí.

Události a změny 1989–1990 se vyznačují jinými momenty. Tím ovšem není řečeno, že by ty předchozí neobsahovaly, staly se však podružnými. Do nového proudu se začlenili nejen postižení dědicové let 1948 a 1968 („generace třetí revoluce“), např. sdružených v klubu Obroda, ale příklonem k němu se vyznačují i ty sociální skupiny, které vlastně na předchozím 20–40letém vývoji vydělaly: družstevní rolníci, byrokratický aparát, nekvalifikovaní pracovníci všech úrovní, pracovníci preferovaných odvětví aj. (Je ovšem otázka, jak dlouho jim tento příklon vydrží). Něco podstatného se však změnilo: byl zpochybněn a je demontován celý model společenského uspořádání, vzniklý po roce 1948, model, který prokázal svou neživotnost. O tom svědčí mimo jiné:

- zrušení vedoucí úlohy KSČ a s ním i ideologického monopolu marxismu-leninismu,
- zdůrazňování státní suverenity bez vnějších omezení,
- jednoznačná tržní a soukromovlastnická orientace ekonomické reformy,
- vznik politického pluralismu (a příprava svobodných voleb) atd.

A do tohoto rámce vstupuje kategorie generace – v podobě závislé a nezávislé proměnné.

Mladá generace roku 1989 jako společenská síla odmítla hledat svou identitu v rámci poměrů, na které narážela celá společnost. Vzpoura proti nim byla latentní v celé společnosti. V menší části jako vzpoura proti režimu vcelku: tak se formovala část ilegální opozice (spojené mnoha nitkami s naší emigrací), která se minulých čtyřicet let neztotožňovala pouze se stalinismem, ale považovala je za důsledek chybného kroku a spatřovala tudíž jediný osvědčený model ve svobodné společnosti charakterizované politickým pluralismem a volným trhem. Větší část opozice navazovala na rok 1968 a na gorbačovskou perestrojku. Tento totální odpor proti stávajícím poměrům pak byl sociokulturním zázeminím socializace mladé

generace: tuto atmosféru dýchala ve svých rodinách a stále silněji i mimo ně. Nezajímaly ji nuance historických peripetií, nebyla traumatizována srpnovými tanky – převažoval odpor. Proto došlo k jejímu rychlému a snadnému propojení s těmi formami opozice, v nichž převládalo pojetí dosavadního vývoje jako krachu jednoho modelu, proto se klonila k názoru, že rok 1968 byl spíše neúspěšnou reformní epizodou než precedentem, na který by se mělo navazovat. A proto také mladá generace zůstává stále ještě autonomní sociální silou, stojící v latentním odporu proti předchozím generacím, zvláště proti své – opatrné – rodičovské generaci.

V této souvislosti je nezbytné tuto rodičovskou generaci charakterizovat. Nejde totiž v převážné míře o protagonisty roku 1968, nýbrž hlavně o ty, kteří byli již krátce po startu o své životní šance léty normalizace okradeni a kteří se na normalizační poměry více či méně adaptovali a naučili se v anomálních společenských podmínkách žít. Reálný socialismus v nich vytvořil takovou strategii jednání, která se obávala radikálních změn; asi by se jim přizpůsobovala se značnými potížemi a nikoli bez rizika ztrát. Liší se tedy od generace, která stála v čele reformního hnutí r. 1968 (a napravovala své vlastní mládí), i od mladších druhů, kteří sami sebe definují jako „ne-generaci“, opatrnou v úsudcích a nemající si co říci s ostatními.

Sociologická analýza rodičů dnešní mladé generace naznačuje, že patří k obětované generaci, jež vždycky pouze sklízela dílo svých starších předchůdců. V tomto smyslu jde vlastně o „mezigeneraci“: její příslušníci dospívali koncem éry Novotného a měli tudíž nepříjemné zkušenosti se stalinismem, který určoval jejich dětství a mládí; normalizační období je zastihlo v době osamostatňování, kdy si hledali místo v životě a zakládali rodinu; události konce 60. let sice intenzivně prožívali, nestaly se však konstitutivním prvkem formování životního programu (např. politické a kulturní myšlení zakoušeli jenom torzovitě a často zprostředkovaně). Navíc část této rodičovské generace se dostala mezi držitele moci, nebo alespoň do jejich blízkosti – především jako „kádrové rezervy“. Nebyla tudíž vystavována výkonovým nárokům, spíše se musela vyrovnávat (hlavně morálně) s mechanismem nomenklaturního, tj. askriptivního přidělování pozic. Materiální situaci měla v podstatě vyřešenu (také díky dobré adaptaci na poměry, v nichž nemalou roli hrála stínová ekonomika, konexe atd.), názorově, postojově a ideologicky se však s režimem neidentifikovala – a to ani v případech, že se podřídila nomenklaturním pravidlům. Právě tato generace se stala dominantní součástí tzv. šedé zóny, v níž byl rozpor mezi privátním světem a veřejností asi nejhlubší (proto se právě v této generaci nejintenzivněji projevil problém „dvojí morálky“, úniku do rodinného soukromí apod.).

Tím se však tato rodičovská generace odlišovala od normalizační garnitury (byť zčásti tvořené jejími vrstevníky), která nejen respektovala pravidla systému, ale pomáhala ho aktivně a iniciativně budovat a udržovat; je tedy spoluzodpovědná za stav společnosti, nikoli však za systém, na který se adaptovala. A proto se také liší od generace protagonistů roku 1968, která – jak již bylo řečeno – usilovala vyrovnat se se systémem, na jehož formování měla kdysi podstatný podíl.

Generace roku 1968 ovšem také není homogenní. Tvoří ji přinejmenším tato seskupení:

- oběti revoluce 1948, kteří jí byli smeteni (odešli do emigrace, byli donuceni změnit sociální postavení, přizpůsobili se apod.),
- protagonisté předchozích „dvou revolucí“ (1948, 1968), kteří se stali obětí následné normalizace (emigrace tvoří její zvláštní uskupení),
- protagonisté normalizace, tj. především druhá a třetí garnitura reformistů, ale také tzv. konzervativci roku 1968.

Zvláště druhé z uvedených generačních seskupení má ve vývoji naší společnosti osobitý

význam, neboť v jistém smyslu tvoří jádro „generace tří revolucí“. Právě její osudy skrývají dramatické rozpory idejí a reality, promítnuté na plátno dějin socialismu. Ani historie, ani biografie se nedají změnit, dají se jen různě vykládat či interpretovat. Rok 1989 nastolil problém rozporu diskontinuity společenského vývoje a kontinuity biografií (jako podmínky osobnosti identity), který už nelze řešit – také vzhledem k věku této generace – prostou změnou technologie každodenního života. Individuální artikulace tohoto rozporu se však může stát nejbohatším a nejpoučnějším svědectvím doby.

Složité síť generačních seskupení, kterou se naše nynější společnost vyznačuje, skrývá nejen odlišné typy životních osudů, představ a cílů, nýbrž i komplikovanou strukturu mezigeneračních vztahů. Tlak společenských poměrů vyvolával odlišné formy adaptace, životních strategií, různé modifikace hodnotových systémů (v kontinuu životního oportunismu a aktualismu na jednom pólu a ortodoxního ulpívání na určitých hodnotových konstantách, byť zcela rozdílné ideové provenience na pólu druhém). Jejich mezigenerační přenos pak byl zdrojem mnoha dalších rozporů (např. útěk do soukromí znamenal neadekvátní zátěž rodiny, podléhající snadněji rozvrátům apod.). Níže uvedený pokus o utřídění generační struktury naší společnosti navzdory prokazatelnému zjednodušení chce naznačit komplikovaný průnik historické periodizace s biografickými etapami.

Je ovšem otázkou, nakolik je v generační struktuře zakódován prediktor budoucího diferencovaného chování populace, nakolik tedy minulé zkušenost jednotlivých generací bude determinovat jejich budoucí vývoj. Lze v podstatě očekávat několik procesů:

1. Přírozený odchod „generace tří revolucí“ zřejmě povede – zvláště v kontextu nastupující-

Generační struktura československé společnosti

Rok narození	Věk v roce			Označení generace	Poznámka
	1948	1968	1989		
I. 1966–1974	–	– 2	15–23	„mladá generace“	
II. a 1957–1965	–	2–11	24–32	„ne-generace“	rodiče malých dětí
II. b 1948–1956	–	12–20	33–41	„mezigenerace“	rodiče teenagerů
III. a 1938–1947	–11	21–30	42–51	„generace dvou revolucí“	rodiče „mladé generace“
III. b 1930–1937	12–18	31–38	52–60		
IV. a 1921–1929	19–27	39–47	61–68	„generace tří revolucí“	
IV. b 1920 a dříve	28+	48+	69+		

cího politického a ideového pluralismu – k oslabení vlivu socialistických programů ve společenském i individuálním životě. Jejich mezigenerační přenos byl paralyzován normalizační zkušeností mladších generací a vulgární ideologizací.

2. Přirozenou zálohou při konstituování nového typu společnosti je a bude heterogenní seskupení „generace dvou revolucí“ a „mezigenerace“. To bude v podstatě prolongovat strategii udržení standardu své každodennosti, na kterou přešlo v předchozím životě. Orientace na životní jistoty kombinovaná se silným sociálním podvědomím, které se v tomto seskupení utvořilo, může vést ke značně diferencovaným reakcím na nové poměry a příležitosti.

3. Mladé generace budou pravděpodobně formovat svůj generačně specifický životní program spíše v návaznosti na novou společenskou situaci než na programy předchozích generací. Na jedné straně se může projevit efekt nekvalitního vzdělání, sociální nepředpojatosti (např. vůči liberalistickým programům), rozporu mezi vysokou společenskou angažovaností a nízkou politickou zkušeností apod., na straně druhé pak výrazný sklon k humanizaci jednání, ať už se to projevuje jeho ekologizací, antidogmatismem všeho druhu, nebo charitativním cítěním. Vnitrogenerační solidarita se však může snadno rozplynout, neboť tyto generace budou na počátku 90. let v situaci, kdy vstoupí do života silné populační ročníky, očekávající, že jim nová společnost zajistí lepší životní podmínky, než by toho byla schopna společnost předchozí (tj. byty, pracovní příležitosti atd.). Nebude-li tomu tak, pak zde snadno může vzniknout komplex podvedené generace, jejíž zklamání a skepse z výsledků „něžné revoluce“ prohloubí mezigenerační napětí.

Generační analýza upozorňuje na specifickou segmentaci sociálně politických proudů. Je obtížné prognózovat budoucí osud generací i rozsah budoucí mezigenerační kooperace.